

REZILIENCIA ÉS RÍTUS. A PANDÉMIA ALATTI HÁZASSÁGKÖTÉSEK ÉS KAPCSOLATVÉGI RÍTUSOK / VÁLÁSOK ESETEI¹

Bevezetés és problémafelvetés

Írásomban a pandémia alatti házasságkötéseket és kapcsolatvégi rítusokat, válásokat vizsgálom 2019 és 2022 között végzett digitális antropológiai kutatásom (online kérdőívek, digitális etnográfia és mélyinterjúk) eredményei alapján. A kutatás során archiváltam a házasságkötésekkel és válásokkal kapcsolatos médiahíreket, jogi-egészségügyi szabályokat és a Facebook felületén működő magyar nyelvű esküvőszervező, asszonycsoportok, illetve hitelügyintézésrel foglalkozó szakértői csoportok² diskurzusait. Közreadtam több online kérdőívet is.³ Főként 2020-ban és 2021 első félévében 40 mélyinterjút is rögzítettem a Covid19 idején házasságot tervező menyasszonyokkal. Az online terepmunkát és az online kérdőíves vizsgálatot kiegészítették kisebb „valódi” terepmunkák is. Elsősorban esküvői kiállításokon és a *Házasság hete*⁴ rendezvénysorozat eseményein vettem részt és készítettem interjúkat, fényképeket, valamint hangfelvételeket.

„Valószínűbb, hogy az egyén előbb adja fel a házasságra vonatkozó elképzeléseit, minthogy megváljon az ellenkező nézetekhez ragaszkodó, vagy egyéb (vallási, jogi) okok miatt házasságkötésre nem képes személytől.” – magyarázta a 2020-as *1. Házasság-kérdőív* egyik kitöltője a házasságkötési motivációkkal kapcsolatos korántsem sajátos nézeteit. A fent idézett gondolatokat megfordítva 2019 és 2022 között elvégzett magyarországi házasságkutatásom eredményei alapján azt is láttam, hogy nemcsak a házasságra vágyó, hanem a házasságot korábban ellenző felek, a korábban házasságkötésre nem „képes” személyek is gyakran megváltoztatták az ellenző nézeteiket a pandémia alatt. S tették mindezt egy olyan időszakban, amikor a házasságkötések megszervezése a járványügyi korlátozások és szigorítások miatt különösen nehézkessé és bizonytalan-

¹ A tanulmány megírását az MTA Prémium Posztdoktori Kutató Program támogatta (befogadó intézmény: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék).

² Kb. egy tucat csoportban voltam jelen, ezek közül a négy legaktívabb csoportot figyelem a legintenzívebben, napi szinten. A csoportokban a tagok száma 2500 és 250 000 fő között váltakozott.

³ 2020. február: *1. Házasság-kérdőív* – 1083 kitöltő; 2020. április: *2. Covid-kérdőív* – 490 kitöltés.

⁴ 2020-ban tizenharmadik alkalommal rendezték meg a magyarországi keresztény egyházak és civil szervezetek a *Házasság hetét*, azért, hogy „felhívja a figyelmet a házasság, a család értékeire és fontosságára, valamint, hogy segítséget nyújtson a házasságra készülőknek vagy a párkapcsolati problémákkal szembesülőknek.” Forrás: <https://hazassaghete.hu/kozponti-programok/> (letöltés ideje: 2020. március 17.) A nemzetközi eseménysorozatot elsőként Angliában hívták életre egy keresztény csoport kezdeményezésére még 1996-ban, és a házasság krízisét, a személyes házassági problémákat kívánták általa orvosolni. 2007-től Európa-szerte népszerű lett, 2020-ban immáron 4 kontinens 21 országában is megünnepezték. A *Házasság hetét* nemzetközi szinten és hazánkban is nagy médiafigyelem kíséri, a szervezésben üzletemberek, minisztériumi szervezetek, különféle vallásos csoportok, hírességek és magánszemélyek egyaránt részt vesznek (lásd erről még ČINČALA, 2020, 107–108.).

ná vált. Megjegyzem, hogy a pandémia alatti média hírek gyakran a *Szerelem / Esküvő a koronavírus idején*⁵ címadással utaltak a házasságkötések nehézségeire. A *Szerelem a kolera idején* című Gabriel García Márquez-regénnyel való analógia tökéletes volt. Ahogy az 1880-as években a Karib-térségben tomboló kolera, úgy a közelmúltbeli világ-méretű járvány eseteiben is az élet minden nehézség ellenére ment tovább, kibontakoztak és előbb-utóbb be is teljesültek a nagy, életre szóló szerelmek. De miként? A demográfiai híradások szerint a világ különböző részein máshogyan. Amíg a házasságkötési ráta az esetek többségében világszerte jelentősen visszaesett a pandémia alatt, Japánban 37%-os visszaesést tapasztaltak, Olaszországban 80%-osat, az USA-ban szintén drasztikusan csökkent a házasságkötések száma,⁶ addig Magyarországon a nehézségek ellenére a házasságkötések száma nem, hogy nem csökkent, hanem még nőtt is. Míg 2019-ben 65 300 pár, addig 2020-ban 67 301 pár házasodott,⁷ az emelkedés 3,1% volt. 2021-ben tovább emelkedett a házasságkötések száma: 72 000 pár kötött házasságot, ez 7,3%-kal volt több az egy évvel korábinál.⁸ Azonban nemcsak a nagy szerelmek teljesedtek be, hanem számos esetben véget is értek a párkapcsolatok, házasságok. A pandémia alatt a válások száma is megemelkedett. Azok, akik véget kívántak vetni a kapcsolatuknak, különböző módokon el is érték azt. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint öt éve nem volt olyan sok válás Magyarországon, mint 2021-ben. 18 300 házasság ért véget válással, 2020-ban ugyanez a szám még 14 979, 2019-ben 17 600 volt.⁹ Mi lehet az oka mindennek? S vajon van-e összefüggés a két jelenség között?

A házasságkötések számának növekedésében fontos szerepe volt a közelmúltban bevezetett család- és népesedéspolitikai intézkedéseknek – különösen a *Babaváró hitel*, *CSOK* elnevezésű kedvező konstrukciójú hiteleknek. A hitelfelvétel a pandémia alatt házasodók házasságkötési motivációi között is szerepelt. A Covid19 idején házasságot tervezők, újratervezők stratégiáit vizsgáló kérdőívem (2. *Covid-kérdőív*) eredményei szerint a kitöltők mintegy 41,6%-a gyermeket tervezett, 19,6%-a a hitelfelvétel (egészen konkrétan a *Babaváró hitel*) miatt (is) szeretett volna házasságot kötni; 18,6% házvásárlásra, építkezésre, bővítésre készült, részben a hitelekből és/vagy a nászajándékokból

⁵ Lásd pl. <https://secretstories.hu/cimke/eskuvo-a-koronavirus-idejen/>; <https://marieclaire.hu/életmod/2020/04/05/eskuvok-karanten-idejen-csak-ami-igazan-szomit-az-orom-es-szeretetlenlegyen/>; <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/eskuvo-jarvany-es-kijarasi-korlatozas-idejen> (letöltés ideje: 2022. március 23.) stb. Ugyanez megfigyelhető volt a külföldi sajtóban is (pl. 'Love 'Weddings in Time of COVID-19'), forrás: <https://californiaweddingday.com/love-time-coronavirus-how-covid-19-affects-your-wedding-day>; <https://climaterwc.com/2021/02/21/love-and-marriage-in-the-time-of-covid/> (letöltés ideje: 2022. március 23.)

⁶ Forrás: https://adatujagsagiras.atlatszo.hu/2021/04/15/a-jarvany-ellenere-hazasodik-a-magyar/?fbclid=IwAR2I2LQRd1_WwgAMse308cBhFjNvSOy8vS8gr9xB4cWnULzC9AQanvxGh9s (letöltés ideje: 2021. május 21.)

⁷ Forrás: <http://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/#/hu/list/nep> (letöltés ideje: 2021. május 26.)

⁸ Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep2112.html> (letöltés ideje: 2022. február 22.) 2022-ben némiképp csökkent a házasságkötések száma, 63 104 pár kötött házasságot, ez 12%-kal, 8369-cel kevesebb az előző évinél (megközelítően azonos a 2019-es évvel, amikor jelentősen megnőtt a házasságkötések száma). Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep2301.html> (letöltés ideje: 2023. március 10.)

⁹ Forrás: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0021.html (letöltés ideje: 2023. február 25.)

befolyt összegből; 3,1%-ot a különféle adókedvezmények is motiválták; 2%-uk gyermeket várt. Ugyanakkor a kitöltők 89,6%-a szerelemből is házasodott, 61,2%-uk a kapcsolat megerősítésével és az elköteleződés igényével is magyarázta a házasságkötési szándékukat. 28,2% számára vallásos szempontok is domináltak, Isten színe előtt (is) készültek fogadalmat tenni, 27,8% a házasságkötéssel szerette volna megünnepelni a párkapcsolatát.¹⁰ A menyasszonyokkal készített interjúk alapján azt láttam, hogy az érintettek a hiteleknek, illetve a gazdasági tényezőknek alapvetően másodrendű szerepet tulajdonítottak. Érvelésükben mindig előbbre sorolták a szerelmet. Tapasztalataim szerint a szerelmet, érzelmeket és a saját párkapcsolati tapasztalatokat középpontba állító ideológiával a kollektív, globális szerelemalapú ideális házasságkötés-elvárásoknak is kívántak megfelelni.

Ha kitekintünk a pandémia ideje alatt megfigyelt konkrét válási motivációkra és gyakorlatokra is (a kutatási fókuszom miatt elsősorban közvetlenül a pandémia előtt és alatt válásokat tervezők és az ekkor újránházasodók válási stratégiáit tudtam megismerni), akkor a következő összefüggéseket láthatjuk. A pandémia alatt a válások tervezése, a házassági kapcsolat megszakításának fontolgatása és az erről való közös döntések jellemzően egy váratlan/hirtelen fellépő esemény (megcsalás, konfliktusok), vagy egy párkapcsolati konfliktusokkal terhelt hosszabb folyamat részei, illetve záróaktusai voltak. Sok esetben a jogilag még nem, praktikusán és szimbolikusan már rég „befejezett”, lezárt házasságokat kívánták jogilag rendezni a párok, mert például egy következő esküvő is tervben volt. Nemzetközi kutatások szólnak arról, hogy számos, már korábban sem túl jól működő házasság felbomlásához adta meg a végső lökést a pandémia alatti összezártág.¹¹ Kutatási eredményeim szerint az összezártág, és alapvetően a pandémia alatti bizonytalan helyzet egyrészt konfliktusokat is generált, hosszú vagy rövid távon válásokat, illetve nem hivatalos különválásokat, külön költözéseket eredményezett, viszont több esetben még jobban megerősítette a párkapcsolatokat: *„A bizonytalan helyzet miatt voltak stresszesebb időszakaink is a vőlegénnyel, amelyek konfliktusokhoz vezettek. De szerencsére sikerült átvészelnünk ezeket a hullámvölgyeket, ami pedig jobban megerősítette a kapcsolatunkat.”*¹² A pandémia másként is hatott a válási folyamatokra. Ahogy a korlátozó rendelkezések miatt lakodalmakat sem lehetett tartani, úgy hosszabb ideig nem lehetett a hivatalos válásokat sem intézni. Ez is magyarázhatja a 2021-es emelkedést, ettől az évtől ugyanis az ügyintézés könnyebbé vált, ahogy vége lett a járvány miatti korlátozásoknak, valószínű, hogy több, 2020-ról elhalasztott válást intéztek el ekkor. Ahogy a házasságkötések esetében is láthattuk, a járvány mellett a kedvezményes hitelek is hatással voltak a válások tervezésére, igaz, ellenkező előjellel. A korábban felvett hitelek a házasságok hivatalos felbontását kifejezetten nehezítették. A kedvező hitelek ugyanis válás esetén piaci hitellé alakultak, illetve jelentős büntetőkamatok is sújtották a hivatalosan elvált feleket.

Mindezen szempontok mellett látnunk kell azt is, és az elkövetkezőkben kifejtendő mondandómat elsősorban erre alapozom, hogy a házasságkötési „láz” és a válások szá-

¹⁰ A kérdőívben több választ is meg lehetett jelölni.

¹¹ Nemzetközi tanulmányok vizsgálták és mutatták ki az erőszak, és a kapcsolaton belüli erőszak megnövekedését is (lásd erről DOMOKOS, 2021).

¹² Covid-kérdőív válaszai, 2020.

mának emelkedése nem pusztán a pandémia és a kedvezményes hitelek következménye, vagyis inkább nem direkt következménye volt. Mindezek a házasság, a házasságkötési és a válási rítusok területén zajló kollektív és egyéni, intenzív újraértelmezési kísérletek nélkül nem valósultak volna meg. Illetve a folyamatnak, az új kontextusnak és feltételeknek elengedhetetlen következménye volt a rítus(ok) és az intézmény újragondolása és újrakonstruálása. A pandémia alatt Magyarországon a házasság népszerűsége, és ezzel párhuzamosan a növekvő válási ráta, és főként az ezekkel kapcsolatos társadalmi kritikák, válságdiskurzusok – hogy tudniillik érdekből, a kedvezményes hitelek miatt házasodnak csak az emberek, majd a nem szerelemből kötött házasságok válással végződnek – a házasulandók részéről különféle reflexiókat is kiváltottak. A pandémia alatti korlátozások ráadásul szinte ki is kényszerítették a házasulandókból és a válást tervezőkből, hogy eldöntsék, mi célból házasodnak, és hogyan kívánnak házasságot kötni, illetve pontosan miért és milyen módon kívánnak véget vetni a kapcsolatuknak. Dönteniük kellett arról, hogy elsősorban a hivatalos házasságkötés vagy a lakodalom, a családi-baráti ünnepség fontos-e a számukra; a jogilag hivatalos válást vagy a jogi procedúrát nélkülöző külön költözést választják-e.¹³ A jegyespárok, friss házasok a saját házasságkötésükről gondolkodva plurális és közös mintákat is mutató válaszokat, illetve véleményeket kezdtek el megfogalmazni és forgalmazni arról, hogy mi okból házasodnak, továbbá hogy mit jelent számukra a válás és a házasságkötés. Emellett az újraértelmezések és innovációk segítségével konkrét lépéseket tettek a megvalósítás, a ritualizáció felé.

*

Catherine Panter-Brick szerint a reziliens gyakorlatok elsősorban olyan bricolage tevékenységek, amely során a társadalmi cselekvők (kulturálisan és társadalmilag meghatározott) törekvéseik, céljaik és (meglévő) értékeik sokasága között válogatnak (PANTER-BRICK, 2015), ezzel próbálnak alkalmazkodni az újabb kihívásokhoz és nehézségekhez. Mint az ismeretes, Lévi-Straussnál a barkácsolás ('bricolage') a tradicionális társadalmak mitikus gondolkodásának analógiája, az a mód, ahogy a kulturális cselekvők a korábbi kulturális formációk töredékeiből és maradványaiból új kombinációkat hoznak létre (LÉVI-STRAUSS, 1996 [1962]; lásd erről még JOHNSON, 2012). Tehát nem pusztán a meglévő normák, értékek és tudások előhívását jelenti, hanem azok kreatív újraértelmezéseit is. A pandémia alatti házasságkötések és válások esetében is elsősorban ilyen „rég dolgok” (régebbi, „hagyományos” értékek, normák és rítusok, ti. „nem-teljesen-új-normalitások”) barkácsolásáról és újrabarkácsolásáról beszélhetünk, azonban tapasztalataim szerint mindez kiegészült még a nagyon is új normák (ti. „új normalitások”), értékek, rítusok létrehozásával és saját célokra való finomhangolásával is. Megfigyeléseim szerint továbbá sok esetben a korlátozások által kijelölt régi-új lehetőségben gyakran az „új-abnormalitásokat” ismerték fel, és ilyen módon gyakran el is utasították azokat.¹⁴

¹³ Ezt emelte ki Rebecca Probert és Stephanie Pywell is a pandémia alatti walesi és angliai házasságkötéseket vizsgálva (lásd erről PROBERT – PYWELL, 2021).

¹⁴ A Covid hatásaival foglalkozó társadalomtudományos vizsgálatokban elég hamar, már a pandémia első hulláma alatt központi fogalmakká váltak a 'new normal', 'not-so-new normal', illetve a

Kérdésem most elsősorban az, hogy a pandémia alatt megfigyelt közösségi és egyéni szinten is detektálható újraértelmezési, és az ezekből következő ritualizációs gyakorlatok mennyiben tekinthetők a közösségi reziliencia eseteiként? S ha igen, kell-e tágítanunk, esetleg szűkítenünk a fogalmat? Azt gondolom, vagy inkább feltételezem, hogyha tágabb kontextusba helyezzük a kérdést, és behívjuk még a durkheimi kollektív pezsgés fogalmát, közelebb kerülhetünk a megértéshez. Ahogy azt már több kutató kiemelte, a Covid19-pandémia időszaka, az újfajta lehetőségekkel, szabályokkal és korlátokkal együtt, a „kollektív pezsgés” melegágya (is) volt.¹⁵ A „kollektív pezsgés” fogalmát Émile Durkheim eredetileg a 20. századi európai szekularizációs és individualizációs folyamatok megragadására dolgozta ki a spanyolnátha-járvány kitörése (1918) előtti években (MALCHIODI, 2021). A kollektív pezsgés egy olyan társadalmi-kulturális szinkronizációs folyamatot jelentett Durkheim számára, amely során a vallásos rítusok résztvevői közötti érzelmek felerősödnek, s mindez erőteljesen összeköti, összekovácsolja az egyéneket, kohéziót teremt közöttük. Ezáltal a társadalom képessé teszi az embereket az élet viszontagságaival való megbirkózásra (PIZZARO et al., 2022), tehát valamiféle rezilienciára. Durkheim szerint az egyes vallási események során olyan vibráló energiák szabadulhatnak fel, amelyek átjárják a rítusok résztvevőit, s ők ennek hatására közös élményeket és közös érzelmeket élhetnek át, s mindez alkalmasint egyfajta euforikus állapotot is előidézhethet (DURKHEIM, 1915, 212.). Durkheim úgy vélte továbbá, hogy a kollektív pezsgés intenzív formájából fakadó felfokozott érzelmi állapot hatására a csoport kreatív innovációs folyamatokba kezd: szabályszegésekre, újraértelmezésekre, a régi korlátok és struktúrák lebontására, és sokkal inkább új struktúrák kialakítására törekszik (DURKHEIM, 1915, 215–221.).¹⁶ A pandémia alatti kutatásaim során a reziliens gyakorlatok mellett, vagy inkább azokkal összefüggésben magam is egyfajta kollektív pezsgést tapasztaltam a házasságkötéssel kapcsolatos tervezési és döntési folyamatok területén, amennyiben a kreatív innovációs gyakorlatok, az új-abnormalitások felismerését követő szabályszegések és egyéb irányváltások, illetve választások ekképpen értelmezhetők. Talán ezeknek a fogalmaknak, illetve elméleti kereteknek az együttes alkalmazásával közelebb kerülhetünk a magas házasságkötési és válási ráta megértéséhez, illetőleg az ezek háttérében sejtett újraértelmezési és újító, illetve reziliens gyakorlatok feltárásához. A következőkben tehát arra vállalkozom, hogy igyekezzek minél komplexebben képet adni a pandémia alatti házasságkötési és válási, vagy inkább kapcsolatvégi rítusokról. Nézzük meg tehát, hogy mi történt a pandémia alatt a házasságkötési és házasságvégi rítusokkal, mennyiben jöttek létre régi vagy éppen új gyakorlatok és értelmezések, miként értelmezték az érintettek a különféle lehetőségeiket és korlátaikat!

¹⁵ 'new abnormal' kifejezések. Ezek a vizsgálatok elsősorban a régi-új társadalmi problémákkal (pl. az egyenlőtlenséggel) kapcsolatos értelmezési kísérletekkel foglalkoztak, azt vizsgálták, hogy különféle egyéni, közösségi kreatív interpretációs, értelemalkotási gyakorlatokban és együttműködésekben miként ismerzik fel az új abnormalis vagy éppen az új normális. És az élet új irányainak ilyenfajta aktív társadalmi beazonosításai miként vezetnek, ha vezetnek a legjobb vagy éppen legrosszabb társadalmi gyakorlatok felismeréséhez, a problémák megoldásához (lásd pl. KURNOSOV – VARFOLOMEEVA, 2020).

¹⁵ A párhuzamról lásd pl. MALCHIODI, 2021.

¹⁶ Lásd erről még MÁTHÉ TÓTH, 2012; HIDAS, 2018.

Értékek, ideológiák és rítusok újrabarkácsolása a pandémia alatt

A Covid19 ideje alatt az online felületeken a menyasszonyok gyakran érdeklődtek a házasság és a házasságkötés, a polgári esküvő és a lakodalom módjairól (rurális, városi, hagyományos, modern) és jelentéseiről. Mindeközben több ízben felmerült a házasságkötéssel kapcsolatos általánosabb és speciálisabb normák, szabályozások, *hagyományok, szokások, divatok* és elvárások kérdése, továbbá mindezek érvényesítése, érvényessége a Covid19 idején. A pandémia időszaka alatt a Covid előtti, alatti és a Covid utáni, tehát a régi és az új, modern és hagyományos házasságkötések reflexív és adaptív, egyéni és plurális, illetve normatív-regulatív meghatározásai és újraértelmezései a házasulandók, a lakodalmi szolgáltatók és a politikum részéről is az egyik legaktuálisabb és legfontosabb kérdéskörnek bizonyultak. Ezeknek a végiggondolása esszenciális eleme volt az egyéni esküvőszervezési, újjászervezési folyamatoknak, az esküvői szolgáltatások átalakításának, illetve a házasságkötéseket, lakodalmakat szabályozni, részint korlátozni igyekvő törvényhozói gyakorlatnak. A házasulandók, részben a családjuk, barátaik, továbbá a lakodalmi ipar szereplői – a korlátozó intézkedések újfajta szabályaira, és a saját társadalmi igényeikre figyelve – próbálták az újabb lehetőségekhez alakítani a házasságkötések hagyományos-modern gyakorlatait. Régi és új, hagyományos és modern, hazai és nemzetközi lakodalmi gyakorlatok, rítusok között kezdtek el válogatni. A házasulandók úgy próbálták a saját elképzeléseiket „létrehozni-kitalálni” (‘invent’), „összebarkácsolni”, illetve a megváltozott jogi-gazdasági struktúrák és kontextusok hatására „újrabarkácsolni”, hogy a különféle modernként vagy éppen hagyományosként megismert, illetve beazonosított, felismert házasságkötési elemeket, rítusokat, normákat, ideológiákat és eseményeket az énikus regiszterekben modellként vagy éppen „antimodellként”, ellenpontként igyekeztek felhasználni.

A pandémia alatt a házasság jelentéseivel kapcsolatos újraértelmezési „láz” fő vezérmotívuma a házasság tartamára, a válás kérdésére, továbbá az individualizáció és a konzervativizmus eszményére vonatkozott. Beszélgetőtársaim, az általam megismert menyasszonyok, bár jól ismerték a házasság hanyatlásával, krízisével kapcsolatos nyilvános mindennapi diskurzusokat, de ezeket elsősorban a saját párkapcsolati tapasztalataikkal ütköztették. Az érintettek, amennyiben a válásról folytattak eszmecesterét, nem az érdekházasságok vélt-valós divatjával magyarázták a romló válási statisztikát: „*Olvasgatom a kommenteket, hogy mert ma sok az érdekkapcsolat. Hát régen még több volt! És pont a szegény miatt nem volt válás. Így vagy úgy, de halálukig kitarítottak egymás mellett.*”¹⁷ Sőt, inkább arra láttam példákat, hogy a romló válási statisztikák, illetve az ezzel kapcsolatos élénk diskurzusok lényegében felmentették a házasságra készülő embereket az „örökké tartó” házasság gondolati kényszerétől. „*Azért van ennyi válás, mert már nem jár társadalmi megbélyegzéssel. Régen is sok pár élt boldogtalanul, mert akkor még nem volt elfogadott elválni.*”¹⁸ – fogalmazták meg expliciten a különféle online felületeken a menyasszonyok. Janet Carsten írja, hogy egy jövőbeli házasság elképzelése vagy tervezése, egy jelenlegi házasság elbeszélése vagy egy házasság történetének értékelé-

¹⁷ Zárt Facebook-csoport, 2021. április.

¹⁸ Zárt Facebook-csoport, 2021. április.

se során explicit és implicit összehasonlításokat teszünk más házasságokkal – gyakran a szülők, nagyszülők és más rokonok házasságaival. A házasság előtti és utáni életeket hasonlítunk össze; a házassági történetek az elképzelt, be nem járt út mellé kerülnek. Ezek az összehasonlítások egyfajta értékelést idéznek elő, és erkölcsileg befolyásolt mércéket kínálnak a párkapcsolati siker vagy kudarc tekintetében (vö. CARSTEN et al., 2021). A korábbi családi és baráti mintákban észlelt kudarcos, válással végződő házasságok példáját, illetve a kortárs krízisdiskurzusok közvéleményt befolyásoló szerepét beszélgetőtársaim is gyakran kiemelték. Ahogy jól látszott az is, hogy azokban az esetekben, amikor a szűkebb család körében gyakori, esetleg traumatikus volt a válás, mindez kihatott a saját házasságkötés tervezésére. Mindezen tapasztalatok és félelmek ellenére beszélgetőtársaim többsége mégis a házasságkötés mellett döntött, például azért, mert a párjukkal olyan korábbi élethelyzetekben osztoztak, amelyek elmélyítették, megerősítették a szerelmüket, és egyértelművé tették, hogy a közös életet lehet(ne) házastársként folytatni. Ahogy megfigyeléseim szerint a házasság mellett döntöttek azok a menyasszonyok is, akik az általam követett online csoportokban érdeklődtek mások válással kapcsolatos félelmeiről és leírták aggodalmaikat. A válságdiskurzusra, illetve a romló válási statisztikákra adott, saját párkapcsolatra is vonatkoztatott reakciók másik csoportja a párkapcsolat lehetséges, tervezett élettartamára vonatkozott – hogy vajon örökkön örökké tart-e a házasság (mint régen, egykoron, amikor a házasságok még egy életre kötöttek), vagy olyan lesz, mint a mai, gyakran válással végződő, modern házasságok. Tehát tart ameddig tart, amíg különféle okok miatt meg nem romlik a saját házasság, amíg „egyszer” vége nem lesz. Online etnográfiai megfigyeléseim és kérdőíves vizsgálati eredményeim szerint a házasságot elsősorban harmónián, együttműködésen, közös döntéseken, szabad akaraton és érzelmeken alapuló, de probléma (hűtlenség, boldogtalanság) esetén felbontható intézményként határozzák meg az érintettek, amely alkalmanként „mindent” vagy „semmit” sem jelent (pl. „*Részemről semmit... 16 éve élünk boldogan, 3 gyermekünk van, nem hiányzik a papír*”; „*Mit jelent? Mindent!*”).¹⁹ Egyszerre testesítette meg a konzervatív, hagyományos és a nagyon modern, individualizált intézmény képzetét – egy olyan intézményét, amely tarthat örökké, vagy amely igény szerint felbontható.

Eredményeim szerint a házasság komplex jelentésváltozásai a házasságkötés rítusait és a házasságvégi rítusokat egyaránt befolyásolták. A válás-különválás speciális indokálással is összefüggésben (pl. új házasság létesítésének a vágya vagy pusztán elhidegülés, korábbi rossz döntés felismerése) kihatottak a házasságvégi rítusok forgatókönyveire és értelmezéseire is. Ahogy arra is következtettek, hogy a válási rítusok újabb jelentései és értelmezései (az újragondolt válási motivációkkal egyetemben) szintén hatással lehettek a házasságkötési gyakorlatokra és motivációkra. Paradox módon megerősítették a házasság intézményének funkcióit és jelentéseit.

Újraalkotott házasságkötési rítusok a pandémia alatt

Amikor a pandémia alatti házasságkötések jelentéseiről kérdeztem a kérdőívemben, a válaszadók kevesebb mint a fele, 42,5%-a tekintette a házasságkötést a változás (a kap-

¹⁹ Zárt Facebook-csoport, válaszok a „*Kinek mit jelent a házasság?*” című kérdésre, 299 válasz érkezett, 2019. december 15.

csolat megváltozásának) igazi rítusának, ünnepének (ti. átmeneti rítusnak). A többség, 60,5% a komplex ceremóniát a szerelem ünnepének nevezte, 34,4% számára egyfajta szentséget jelentett, 30,2% a család és a barátok (10,9% a család; 2,4% a barátok) ünnepének tekintette, 14,9% a párkapcsolati és társadalmi sikeresség performatív bemutatásának alkalmaként (egyediség, a párra jellemző ünneplés és ritualizáció, személyesség) gondolta el a házasságkötést. Ha részleteire bontjuk a házasságkötési komplexumot, és megnézzük az egyes házasságkötési alkalmakat jelentőségük és motivációik szerint, azt láthatjuk, hogy a vírushelyzet alatt (és feltételezhetően már a pandémia előtt is) az alkalmanként csupán a pár valamely tagjának fontos jogi, gazdasági faktorok gyakran sürgették a polgári esküvőt (ti. valamiért szükség volt a házasságra), a menyasszony vallásos motivációi pedig a nagy napot, s azon belül is a templomi esküvőt. Ahogy megesett az is, hogy a pár közös érzelmei, illetve érzelmi motivációi (például a romantikus szerelem) miatt kötöttek hivatalos polgári házasságot (vágytak a házasságra), és a családi-szülői nyomás miatt szervezték meg a nagy napot. Gyakran elhangzott, vagy éppen írásban megfogalmazásra került az az érv is, hogy azért szerveznek lakodalmat, mert egyszerűen csak jól szeretnék érezni magukat, szórakozni szeretnének a család és a barátok körében, vagy meg szeretnék ünnepelni párkapcsolati sikereiket. De jelenthetett csak „papírt” egy hétköznapi megvalósult, kéttanús polgári esküvő, ha például csupán a hitelképességet szerették volna általa biztosítani, ugyanakkor lehetett a biztonság, bizalom, szövetség és a kapcsolat megerősítésének, illetve újabb szintre emelésének hiteles reprezentánsa, „igazi”, átmeneti, illetve jogi rítusa is. A hivatalos polgári esküvő mellett az egyházi esküvők, lakodalmak, megerősítő szertartások is gyakran a házasságkötés valódi rítusaiként értelmeződtek, vallásos, spirituális, illetve individuális, kapcsolatspecifikus és normatív okokból is. A házasságkötés segítségével az érintettek felmutathatják és megerősíthetik, legitimálhatják az eddigi párkapcsolatukat („ritualizálhatják a rutint”²⁰), vagy éppen az eddigi közös életükből is igyekezhetnek kibontani az újat: a következő szintet, a következő közös lépéseket. Talán érzékelhető az eddigiek alapján, hogy az „igazi” házasságkötési rítus fogalma és beazonosítása sokféle és változó, de az esetek többségében kell legyen egy valami, amit hitelesnek nyilvánítanak. Fontos látnunk továbbá, hogy a házasságkötés (és annak rítusai és fontosabb eseményei) elsősorban a saját, társadalmilag kontextualizált tapasztalatokból építkeznek, az aktuális párkapcsolatból és a szűkebb családi-rokonsági körből kerül kibontásra és ebből a pozícióból magyarázzák. Ezekből is következik, hogy a párkapcsolat a házasságkötés, illetve a nagy nap (szertartás és/vagy egyházi esküvő) segítségével, az aláírással (papírral), de sokkal inkább az egymásnak tett ígéretnek, fogadalom, gyűrűhúzás, a szertartások, ceremóniák, illetve a másokkal „megosztott” ünnep miatt szintet és elsősorban

²⁰ A szociológus Joseph C. Hermanowicz és Harriet P. Morgan használta a terminust arra a folyamatra, amikor egy rítus létrehozza és megerősíti a kollektív identitásokat. A megerősítés mintái megmutatják, hogy „a csoport tagjai mely szokáscelekedetet tekintik szentnek, mivel maga a megerősítés akkor történik, amikor valamiféle szentséggel felruházott rítusgyakorlatot ünnepelnek” [‘patterns of affirmation indicate which customary activities a group considers sacred since affirmation occurs when a customary practice invested with the sacred is celebrated’] (lásd HERMANOWICZ – MORGAN, 1999, 211.).

egyedi szintet lép. A párkapcsolat egyedi feltételein és „biográfiáján” is múlik, hogy mindez a szintlépés pontosan mit is jelent. Jelenthet összeköltözést (ha a pár korábban nem élt együtt), gyermekvállalást (ha korábban még nem született közös gyermek), házvásárlást (ha még nem rendelkeznek saját, önálló ingatlannal), szorosabb, megerősített párkapcsolatot (ha a párkapcsolatukat a házasságkötés által erősebbnek élik meg), jogi egységet (ha korábban pl. nem voltak adóstársak). Minden attól (is) függ tehát, hogy mik is az adott házasság párkapcsolati előzményei. A házasságkötés tehát egyéni, partikuláris utakon, a párkapcsolati előzményekkel szoros összefüggésben értelmeződik. Ezt, vagyis a saját párkapcsolatból, és nem a kortárs társadalmi, illetve genealógiai (pl. családi) ismeretekből és tapasztalatokból való kiindulást tanácsolták egymásnak a menyasszonyok, és erre hívták fel a figyelmet a lakodalmi szolgáltatók is.

Miként módosultak a házasságkötések a Covid ideje alatt? A házasságtervezők a vírushelyzet alatti házasságkötések lehetőségeit innovatív módokon keresték, emellett korábbi, rendhagyó házasságkötési gyakorlatokban is felismertek alkalmazható megoldásokat. Ha a karantén időszaka alatt a házasulandók nem egyben halasztották el a házasságkötéseiket – a többségnek ez volt a stratégiája, vagy kivártak –, akkor az egyes rítusok, így a polgári esküvő, az egyházi esküvő és a lakodalom elválasztásra kerültek (25,6% eredeti dátum szerint, 5,8% előrehozott dátummal tartotta meg a polgári esküvőt). Azért, hogy a polgári esküvőtől külön megtartott lakodalom is valódi ünnep, „igazi” rítus legyen, 18,1% szertartásvezetőt kért fel egy úgynevezett „megerősítő szertartás” (vagyis a polgári esküvőt utánzó vagy inkább helyettesítő, részint megismétlő rítus) levezetésére, 13,4% az egyházi esküvőt is elhalasztotta a lakodalommal együtt, 2,5% pedig az eredeti tervekhez képest újdonságként egyházi esküvőt is beiktatott.

A Covid időszaka alatt az újraszervezések során kétféle stratégiát figyeltem meg: egyrészt a korábbi gyakorlatok (pandémia előtti rítusok és ideológiák), ha úgy tetszik a „hagyományok” elutasítását és az ezzel is összefüggő újításokat, innovációkat, másrészt azt, hogy az átszervezéseket alkalmasint a korábbi normákra, hagyományokra való hivatkozások is motiválják. A megidézett, újraértelmezett és adaptált hagyományok ilyen esetekben inkább preferált mintaként, normaként, adaptációs modellként kerültek említésre, és pozitív előjelet kaptak. Ez a két stratégia akár még egyazon esküvő esetében sem feltétlenül zárta ki egymást. Az innovációk és a hagyományra történő hivatkozások sajátos keverékeként jöttek létre a pandémia időszakára leginkább jellemző házasságkötési gyakorlatok.

Az *innovatív* természetű lépések egyik legplasztikusabb példája a fotósok hivatalos „tanúvá tétele” volt. Ez stratégiaként, „ellenválaszként” akkor merült fel a pandémia alatti esküvők átszervezése során, amikor a vírusvédelmi korlátozások miatt nem csak a násznép, hanem még a fényképezés és videósok jelenléte is tiltott lett a polgári esküvőn. Ez esetben az egyik, vagy mindkét tanú helyett a fényképező, fényképezészek vettek részt a szertartáson. Ezzel a felállással versenyzett még a szülők, és elsősorban az édesanyák „tanúvá”, „rokonná” tétele azokban az esetekben, amikor a helyi szintű szigorú korlátozások miatt más módon nem vehettek volna részt a szülők gyermekeik esküvőjén. A fotósok tanúvá tételét a házasulandók és a lakodalmi szolgáltatók egyaránt támogatták, más-más intencióval:

„Lakodalmi szolgáltató: Istenem, legyen a tanú a fotós és a videós. Max. ők nem lesznek rajta a fotókon, de legalább profi felvételek születnek.

Lakodalmi szolgáltató: Az OT szűk családi körben megtartható esküvőt említett. Ez minimum áll az Anyakönyvvezetőből Menyasszonyból, Vőlegényből és 2 Tanúból. De senki nem mondta, hogy a tanúk foglalkozása nem lehet fotós és videós!

Menyasszony: [...] magam részéről akkor is be fogom vinni a fotóst a házasságkötésre, ha a fene fenét eszik is. Ha kell akkor arra az időre „testvéremmé” fogadom, – aki mit ad az Isten – konyít a fényképészethez. És ha úgy alakul, hogy annyira elfajul a dolog, akkor befizetem a kiszabott büntetést (erre vajmi kevés esély van).”²¹

A második hullám alatt, 2020. szeptemberétől 2020. novemberéig 23 órától reggel 5 óráig tartó kijárási tilalom mellett lehetett lakodalmakat tartani. Ez a korlátozott szabadság november közepéig tartott. Egészen 2021. tavaszáig aztán ismét nem lehetett lakodalmakat szervezni, csak kisebb létszámú polgári esküvőket. 2020. őszén ez a rövid, „szabályozott lakodalmak” időszaka ismét a kreatív megoldásoknak kedvezett. Elsősorban a „klasszikus” lakodalmi forgatókönyveket próbálták ekkor lerövidíteni, átalakítani a házasulandók. Bizonyos eseménycsoportokat igyekeztek összevonni, a nem szükséges rítusokat kiiktatni, mindezek mellett az egyes gyakorlatok rituális idejét is megkísérelték csökkenteni. A helyzet középpontba állította a fontos, kevésbé fontos, illetve elhagyható rituális gyakorlatok kérdését: vagyis a házasságkötések értelmezése során az a lényeges szempont tematizálódott, hogy mi szükséges a megfelelő lakodalmak megvalósításához, az „igazi” ritualizáció és ünnepi élmény eléréséhez. A lakodalmak újratervezésének legegyszerűbb és legkézenfekvőbb módja a lakodalom időpontjának előrehozása volt. Ehhez természetesen szükség volt a szolgáltatók és a vendégek rugalmasságára is. Vagyis abban az esetben, ha korábban tartották meg a szertartást, és így hamarabb megkezdődött a lakodalmi ünnepség, akkor minden fontos eseménnyel még a kijárási korlátozás érvénybe lépése előtt végezni lehetett. A korábbi időpontra ütemezett ünneplés mellett számos egyéb ötlet felmerült a lakodalmak lekicsinyítésére. A vendéglátó egységekben tervezett esküvők esetén az időpont előre hozása mellett, ahogy azt már fent említettem, a forgatókönyv racionalizálását, a lehetséges üresjáratok kiiktatását látták a legfontosabb szervezési szempontnak.

Korábról is ismert, adaptálható lehetőségként jelent meg a lakodalmak halasztása, bizonyos szolgáltatások lemondása, és a lakodalmak ideiglenes elnapolása is. A halasztás és az új, közös időpontok megtalálása is számos konfliktust szült. Mert míg a házasulandók ragaszkodtak a klasszikus időpontokhoz (péntek, szombat, esetleg vasárnap), addig a szolgáltatók inkább a hétköznapokat preferálták: *„Valószínűleg a fotósoknak és a videósoknak nem lesz jó az az időpont, ami a helyszínnek igen”*;²² *„A cukrász a ceremó-*

²¹ Zárt-Facebook csoport tagjai, 2020. április 18.

²² 2. Covid-kérdőívre adott válaszok alapján, döntés előtt, lehetőségek beazonosítása, 2020. május 2.; Bács-Kiskun megye.

*niamester és a dekoros nem biztos, hogy tud az új időpontra vállalni.*²³ Gyakran azért is kellett a szolgáltatókon változtatni, mert az adott vállalkozás nem élte túl a járvány gazdasági megpróbáltatásait: „*Igazából az étterem, ruhakölcsönző bezárt, itt nem volt gond, a törvény kimondta, hogy nem lehet lagzit tartani. Emiatt a sminkes, fodrász, fotós, dj, szertartásvezető, és a cukrász is megértő volt. Reméljük mindenkinek jó lesz az új időpont is majd...*”²⁴ Illetve az előzetes döntések is megalapozták a szolgáltatók újratervezését, ha például a házasulandók módosítottak vagy módosítani terveztek az esküvőjük-lakodalmuk forgatókönyvén: „*Szertartásvezető, DJ [ti. lemondásra került], (a videóst csak félig, szerződést kell módosítani, kevesebb munka lesz kisebb esküvővel, ugyanez a helyzet a cukrásszal is)*”²⁵

A korábbi, rendhagyó házasságkötési gyakorlatok kvázi normaként való alkalmazásának az egyik legtipikusabb példája a polgári esküvő és a nagy nap (a lakodalom napja és/vagy az igaziként meghatározott házasságkötés napja) különválasztása, külön ünneplése volt. Mindez a kis, személyes esküvők és a nagy lakodalmak elválasztását jelentette. Az előrehozott, kisebb, kéttanús polgári ceremóniák és az ezeket kísérő, későbbi időpontokban (napokkal, hónapokkal vagy évekkel később) megtartott nagy napok – lakodalmak és az ezek rítusszerűségét, a házasságkötést reprezentáló újabb profán rítusok, a *megerősítő szertartások* – több éve részei voltak már a hazai házasságkötési gyakorlatoknak. A pandémia alatt különösen népszerűvé vált egyszerű, puritán, kevés résztvevős, vagy teljesen magányos hivatalos házasságkötések, az úgynevezett *miniesküvők, mikroesküvők, minimonyk, elopement* (azaz szöktetéses) *esküvők* szintén korábbi nemzetközi párhuzammal is rendelkező, rendhagyó házasságkötési alkalmaknak számítottak. A pandémia ideje alatt a lakodalmakat is érintő korlátozások miatt a kicsi, intimebb polgári esküvők, és a mikroesküvőktől külön időpontban megtartott nagy lakodalmak gyakorlata lett az egyik leginkább jellemző „új normalitás”.

Nézzük meg azoknak a stratégiáit, akik a pandémia alatt elhalasztották az esküvőjüket, és a korlátozások feloldását követően lakodalmaztak, vagy éppen a korlátozások alatt, esetleg után, direkt kicsi esküvőt szerveztek. Arra is látunk majd példát, hogy ez a két stratégia miként ért össze, ahogy az is kiderül, hogy a kicsi, puritán esküvőjük után a házasulandók miért és hogyan tartották meg a nagy lakodalmukat is. A Covid-kérdőíves vizsgálatom szerint elsősorban azok a személyek tartották meg a lakodalmaktól elválasztott kicsi, kéttanús polgári esküvőket a három hónapos karantén idején, akiknek a „papírra” mihamarabb szüksége volt. Tehát fontos volt az esküvő ütemezése: gyermekvállalás (7,8%) és/vagy a betervezett hitelfelvétel (10%) miatt. 27,5% mindezekkel együtt egyszerűen nem kívánt tovább várni, nem szerette volna tovább halasztani a régóta tervezett házasságkötést (mert már elérkezett hozzá az idő). 8,8%-nak a puritán esküvő is megfelelt, hiszen az csak „róluk szólt”, és számukra ez volt a lényeges. A többség – akik nem érték be a kisebb esküvővel, ezért a lakodalmat, illetve a polgárit és a lakodalmat együttesen halasztották, vagy éppen „kivártak” – elsősorban az eredeti terveikhez (47,4%) igyekezett ragaszkodni, mivel a lakodalmat, esküvőt

²³ Döntés után, szervezés alatt, 2020. május 4.; Pest megye.

²⁴ Döntés alatt, választások mérlegelése során; 2020. május 3.; Szabolcs megye.

²⁵ Döntés után, 2020. május 3.; Pest megye.

olyan családi, baráti ünnepségnek tekintették, amely számukra értelmezhetetlen lett volna egy szűkebb, puritánabb, szolgáltatásokat nélkülöző polgári esküvő keretében – nem valósult volna meg az igazi rítus. 36,3% írta azt, hogy az esküvő családi ünnep, illetve 36,8% azt is, hogy fontos számukra, hogy az ígéreteiket és fogadalmait a családjuk és a barátaik előtt mondják el. 2,9% megemlítette továbbá, hogy nemcsak ők, hanem a szüleik is ragaszkodtak a nyilvános, nagyobb szabású, szolgáltatós lakodalmakhoz és esküvőkhöz.

A Covid19 idején házasságot tervezők, újratervezők 41,1%-a az „új normalitás” gyakorlataként tekintett a vírusvédelmi korlátozásoknak megfelelő kislétszámú miniesküvőkre. Sőt, sokan éppen a korlátozások miatt szervezték meg az apró, személyes esküvőjüket. A korlátozó intézkedések több esetben kapóra jöttek azoknak, akik nem akartak nagy esküvőt – viszont a család ezt várta volna el –, hanem már korábban is kicsi, intim és személyes esküvőt szerettek volna. Most a korlátozások miatt, mivel a kis esküvő lett az új normalitás, ez könnyedén megvalósíthatóvá vált (ezt támasztja alá talán az is, hogy a pandémia után, 2022-től a házasságkötések száma némiképp visszaesett). Olyan helyzeteket is dokumentáltam, amikor a házasulandók egyszerűen alkalmazkodni próbáltak a lehetőségekhez, a lakodalmak új normalitásához, és a leki-csinyített esküvőkkel az igazi, hagyományos, nagyszabású átmeneti rítusokat igyekeztek megidézni, a hagyományokat pedig megkísérelték a megváltozott körülményekhez igazítani. Megint máskor a családi legendáriumok, a kortársak tapasztalatai és a személyes meggyőződésük alapján igyekeztek belenyugodni abba, hogy a kicsi esküvők nem is annyira mások, mint régen (tehát nem új normalitások), hiszen a Covid előtti idők bizonyos időszakában is ilyenek lehettek a lakodalmak.

„Tegnap régi képeket nézegettünk (mire nem jó a karantén) és ezt találtam. A nagyikám szerepel rajta 19 évesen, ahogyan aláírja az anyakönyvet. A nagyszüleim a háború közben születtek, a nagymamám konkrétan egy pincében a bombázás alatt. A szüleik ellenezték a házasságot, anyukám itt már pocakban volt. Nem volt nagy lagzi, sem sok vendég, 3 gyermek, 9 unoka viszont igen, és élethosszig tartó házasság. Sajnos már egyikőjük sem él. Örülnék, ha más is erőt tudna meríteni ebből a történetből ezekben a nehéz időkben! Kitartás mindenkinek!

Válasz 1: Remélem sokan olvassák ezt!

Válasz 2: Így van, nem szabad elfelejteni, hogy a házasság a lényeg és nem az esküvő vagy annak körülményei!”²⁶

Gyakran előfordult az is, hogy a vírushelyzet alatti korlátozásokat a saját – közösségi, családi elvárásoktól eltérő – elképzeléseik igazolásaként használták fel. A korlátozó intézkedések kapóra jöttek azoknak, akik anyagi (nem kívántak sokat költeni) vagy személyes okokból (pl. nem szerettek volna az esküvőjük során a középpontban lenni, illetve mindenféle kellemetlen lakodalmas játékokat játszani), nem akartak nagy felhajtást – mert az a társadalmilag elvárt, arra számít a násznép és a család –, hanem már korábban is kicsi, intim és személyes esküvőt szerettek volna, és most a korlátozások

²⁶ Zárt Facebook-csoport poszt, 2020. április 29.

miatt ezt könnyedén megvalósíthatták. Hiszen a Covid19 alatt ez lett a normális, divatos, normatív, ilyenek („lettek”) a lakodalmak. A házasulandók ezekkel a lekicsinyített, a nagy lakodalmat részleteiben megidéző esküvőkkel igyekeztek pótolni az „igazi”, „hagyományos” házasságkötést.

A házasulandók másik táborá, akik nem fogadták el, nem tudták belsővé tenni a kis esküvők régi-új normalitását – azokat új-abnormalitásnak tekintették, elhalasztották (akár többször is) a házasságkötésüket arra az időszakra, amikor reményeik szerint majd lehet lakodalmazni. A nagyszabású lakodalmakra, ennek hagyományára mint modellre való hivatkozás egyben olyan narratív stratégiának is bizonyult a Covid19 ideje alatt, amellyel a korábbi, korlátozások előtti lakodalmak, illetve a saját elképzelések mellett lehetett érvelni. Így lett például a kollektív ellenállás eszköze is. Több, a korlátozások alatti lakodalmak megtartásáért indított online petíció aláírói több ezer hozzászólásban hivatkoztak például a lakodalmak hazai szokásrendjére. Arra, hogy tulajdonképpen a lakodalmak elengedhetetlen, hagyományos részei a házasságkötéseknek, ezekre morális, szokásjogi, érzelmi szempontból szükség van! A hozzászólásokban több tucatszor megjelent érvként a *hagyományra*, *szokásokra*, illetve a *hagyományos lakodalmakra* való utalás is: tudniillik, hogy a jegyesek a lakodalmaik megtartásával csupán a hagyományokat, a szokásokat kívánják betartani.

„Aláírom, mert úgy gondolom a hagyományokat illő betartani”; „Szeretnénk megtartani hagyományokhoz méltan a lakodalmat is a polgárival együtt”; „Egyszeri alkalomnak szántam az életemben ezt és azt hagyományosan megélni a családdal és barátokkal”;²⁷ „Aláírom mert, július 18-án lesz az esküvőnk nagy napja, 30 fővel s szeretnénk lakodalmat is tartani ahogy ez mindig is szokás; „Szeretném ha megtarthatnánk az esküvőt és a lakodalmat is, a magyar szokások szerint”.²⁸

Gyakori stratégia volt tehát, hogy az egyszerű, kis résztvevős miniesküvőket egészítették ki a korlátozások feloldását követően a nagyszabású, „igazi” lakodalmakkal, és szertartásvezetős megerősítő szertartásokkal. Azok, akik nem csupán egy hivatalos miniesküvőben, hanem egy későbbi nagy lakodalomban is gondolkodtak, a második alkalommal a lakodalom igazi ünnepi, közösségi, családi-baráti élményét is biztosítani kívánták, és ezzel megfelelni a különféle családi és társadalmi elvárásoknak. Tehát az elválasztott esküvők, vagyis a két külön napon tartott polgári esküvő és/vagy egyházi esküvő, valamint lakodalom, mint normalitás elfogadása vagy éppen elutasítása is része volt az újratervezési folyamatoknak. Gyakran merült fel A vagy B tervként az újratervezések során, hogy a hivatalos esküvőt előre hozottan vagy az eredeti dátum szerint megtartják majd, és a lakodalmat elhalasztják arra az időre, amikor már lehet nagyobb ünnepségeket tartani.

Mindezek alapján tehát elmondható, hogy az előrehozott, kisebb, kéttanús polgári ceremóniák és az ezeket kísérő, későbbi időpontokban megtartott nagy napok – lako-

²⁷ 2020. május 5.

²⁸ 2020. május 3.

dalmak és az ezek rítusszerűségét, a házasságkötést reprezentáló újabb profán rítusok, a *megerősítő szertartások* – nem a Covid19 alatti innovációk termékei, hanem már több éve részét képezték a magyarországi házasságkötési gyakorlatoknak. Ugyanakkor a Covid19 alatt a népszerűségük jelentősen megnőtt, a korábbi sporadikus előfordulásuk tendenciózussá vált, mivel ez a gyakorlat remekül integrálható volt a karanténesküvők világába is. Az érintettek elkezdtek belsővé tenni, felhasználni ezeket a rítusokat, és az ezekkel kapcsolatos beszédmódokat is. Az előrehozott, különválasztott esküvők gyakorlata remekül illett továbbá a részint a papírért, gazdasági motivációk miatt (is!) megrendezett házasságkötések elvárásrendszeréhez, akárcsak a személyesség, intimitás okán megrendezett kicsi esküvők igényeihez.

Újraalkotott válási, „kapcsolatvégi rítusok” a pandémia alatt

Eredményeim szerint a pandémia alatti újraértelmezési kísérletek nemcsak a házasságra és a házasságkötési rítusokra voltak hatással, hanem befolyásolták a „házasságvégi” rítusokat is. A módosult, gyakran új értelmet nyert válási rítusok, illetve a kapcsolat végét a család és barátok felé jelző, ugyanakkor gyakran nem hivatalos „válási” gyakorlatok társadalmi és egyéni elfogadása visszahatott a házasságkötési rítusok jelentéseire is: „*Mi két tanúval esküdtünk, farmerban, hétfőn délelőtt* [ti. kéttanús miniesküvő – B. J.]. *Akkor mi simán el is válhatunk, mert az esküvőt is elsunnyogtuk. [...]*”²⁹ Tehát ahogy a kisebb esküvőkben gondolkodó házaspárok számára a kisebb, külső rituális jegyeket mellőző (személyes, intimebb) válás tűnt legitimnek és jó döntésnek, előfordult az is, hogy a válás eseményének hírüladása – a nagy lakodalmak analógiájára – a rokonok és barátok ritualizált bevonásával történt. Más variációk is előfordultak szép számmal, ahogy a válás rítusainak sajátos értelmezései még tovább árnyalták a képet. A kapcsolat végét jelző rítusok nem egyszeri események voltak, hanem egy többfelvonásos, diverz folyamat részesei-alkotóelemei. A folyamatot, és magukat a rítusokat is komoly mérlegelések előzték meg, és többszöri döntések kísérték: Van-e szükség a hivatalos válási papírra, szükséges-e személyes vagy családi okokból a konkrét válási-átmeneti rítus stb.? Lássuk tehát miként módosultak a válások, illetve a házasság végi rítusok jelentései!

A kapcsolatvégi rítusok jelentéseit és jelentőségét a házasságkötésekhez hasonlatosan szintén befolyásolták a párkapcsolati előzmények. Jelesül például az a biografikus faktor, hogy milyen újabb kapcsolati szinttel, újabb dimenziókkal gazdagította anno a házasság a párkapcsolat házasság előtti minőségeit: Volt-e a házasság előtt együttélés, volt-e közös ház, közös tulajdon, a házasság előtt vagy alatt született-e közös gyermek(ek), a házasság megerősítette-e a kapcsolatot? Lett-e a házasság alatt közös ház, közös hitel, közös vagyon, volt-e tényleges együttélés, vagy a házasság nem jelentett igazi változást, átmenetet? Ezek a dimenziók meghatározták a házasság végi rítusok által performatív módon véghezvitt vélt, valós, remélt és elvárt változásokat. Így például a kapcsolatvégi rítusok a vonatkozó értelmezések szerint egyrészt megszüntethetik a házasság révén létrejött érzelmi-gazdasági szövetséget, de nem pusztán a házasság útján szentesített újabb viszonyokat és struktúrákat illetően, hanem alapvető-

²⁹ Zárt online csoport, 2020.

en dekonstruálhatják, akár az ismeretség előtti szintre is visszaállíthatják a kapcsolatot. Ismerősből ismeretlenné, kontextualizált idegenné (ex, volt házastárs) válhat a házastárs, ahogy a családja, a rokonai és a barátai is. Ahogy azt is többen kiemelték, hogy a válás után a felek barátként is folytathatják az életet. Közös mederben is haladhat az élet tovább: közös maradhat a gyermeknevelés (váltott elhelyezés, közös felügyeleti jog), az ingóságok és az ingatlan(ok), tartozások-hitelek, valamint a barátok, rokonok is. Ahogy arra is szép számmal találtam példát, hogy a válás lényegében már nem jelentett semmi átmenetet (csak jogi szempontból), hanem, ahogy a házasságkötés-értelmezéseknél is láthattuk, csupán ritualizálta a korábban már végbement változásokat, a rutint, és legitímálta-véglegesítette a „status quo-t”.³⁰

A kapcsolatvégi rítusoknak különféle típusait és módjait dokumentáltam. Az egyik a szét/különköltözés, önálló rítusként tűnt fel még a szakítás/válás hivatalos bejelentése(i), továbbá par excellence jogi-érzelmi rítusként tematizálódott a hivatalos polgári válás, vagy éppen igény esetén a frigy egyházi felbontása is. Eredményeim szerint a hivatalos válás(ok) gyakran csak hosszú idő után következtek be, és elsősorban az új párkapcsolatok, s főként az újraházasodás igénye vagy szükséglete (pl. hitelfelvétel motivációja, fennálló vagy tervezett terhesség esetén apaság biztosítása válás és/vagy újraházasodás által),³¹ illetve a válás egyéb motivációi (megcsalás, erőszakosság, rossz kapcsolat) sürgethették ezeket.

„Válófélben vagyunk a férjemmel, ami úgy tűnik idén már nem fog rendeződni, főleg ha ismét karantén lesz és ez nyilván a bírósági tárgyalásokat is érintené. Mindketten új kapcsolatban élünk már. Kismama vagyok, december végére várjuk párommal a picit. Jelenlegi állás szerint a baba a férjem nevére kerülne, viszont ezt nem szeretnénk. [...] Az apasági nyilatkozat nem megoldás, az anyakönyvvezető szerint csak a válás után kerülhet a vérszerinti apa nevére a picit. Ha valaki érdemben segíteni tud, azt köszönöm szépen!”³²

„Add be a válást, ird bele hogy várandós vagy más férftől, kérd hogy vegyék előre az ügyeteket. Válás után pedig azonnal menjetek időpontot kérni az apával a házasságra, azt is lehet kérvényezni hogy ne kelljen a 30 napot kivárni és házasodjatok össze a gyermek születése előtt. Más opció nincs. Ha ezt nem csináljátok

³⁰ Lásd a házasság rítusai alfejezetet, vö. HERMANOWICZ – MORGAN, 1999, 211.

³¹ Ugyanis a még érvényben lévő 1952. évi IV. törvény így fogalmaz: „35. § (1) A gyermek apjának azt kell tekinteni, akivel az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak legalább egy része alatt házassági kötelékben állott. A házasság érvénytelensége az apaság vélelmét nem érinti. (2) A vélelmezett fogamzási idő a gyermek születésének napjától visszafelé számított száznyolcvankettedik és háromszázadik nap között eltelt idő, mind a két határnap hozzászámításával. (3) Ha a nő házasságának megszűnése után újból házasságot kötött, az újabb házasságának fennállása alatt született gyermeke apjának akkor is az újabb férjet kell tekinteni, ha a korábbi házasság megszűnése és a gyermek születése közt háromszáz nap nem telt el.” Forrás: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900120.TV&pagenum=3> (letöltés ideje: 2023. február 22.)

³² Segítségkérés, Facebook, hiteltanácsadó csoport, 2021.

meg akkor 10000% hogy a jelenlegi férjed nevére kerül a gyermek. Nincs kiskapu. És ez a továbbiakban még több bonyodalmat tud majd okozni.”³³

Praktikus és érzelmi motivációk (gyermek elhelyezése, vagyoneosztás kérdései, elfogadni, megemészteni a különválás tényét, meggyászolni a kapcsolatot) együttesen jelölték ki a válásig eltelt szakasz hosszát. Békés különválás esetén a valódi, hivatalos válásig több év is eltelhet, esetenként ez soha nem következik be. Ahogy azt már említettem, a 2019 után házasságot kötő, de már a válást tervező személyek számára az esetlegesen felvett hitelek közös terhe még bonyolultabbá tette az amúgy sem egyszerű helyzetet: az ő kapcsolatvégi rítusaikra nem a hivatalos válás volt jellemző (ezt halasztották, késleltették). Azért volt szükség a hivatalos válás halasztására, mert ezek a kedvező (házasságkötéshez és gyermekvállaláshoz kötött) hitelek válás esetén sima, piaci hitellé alakulnak, illetve jelentős büntetőkamatok is sújtják a hivatalosan elvált feleket. Az általam vizsgált online csoportokban gyakran rákérdeztek az érintettek, hogy mit lehet tenni abban az esetben, ha érzelmi okokból válni szeretne a pár, de a felvett hitel miatt ez jelentős anyagi veszteséget, többletkiadásokat jelentene. A kérdésekre megfogalmazott válaszok az anyagilag kedvezőtlen hivatalos válás (érzelmileg letisztult, „igazából” lezárja a kapcsolatot), és a nem hivatalos, a jogi és egyéb bürokratikus rítusokat mellőző szimbolikus és nagyon is gyakorlatias lépések, pl. szétköltözés (érzelmileg megterhelőbb, anyagi szempontból praktikusabb) lehetőségeit vázolták fel. Az érintettek általában pontosan e két lehetőség között mérlegeltek:

*„Tavaly szeptemberben vettük fel a 10 millió forintot. Idén megszületett a gyermekünk, szóval elvileg kamatmentes lenne a hitel, de úgy néz ki, elválunk. Hogy fog alakulni ezután? 4 hónapos a kisbabánk, fel van függesztve a törlesztés. Ha tegyük fel januárban elválunk, januártól újra törleszteni kell, ráadásul kamattal növelten? Az úgy mennyi lenne havonta? Van valami kiskapu? Ha nem válunk el csak külön költözünk, akkor marad a kamatmentesség?”*³⁴

A válást, illetve konkrétan a pandémia alatti par excellence hivatalos válásokat tehát gyakran megelőzte, esetenként helyettesíthette valamiféle liminális, átmeneti szakasz: hosszú vagy éppen rövidtávú különélés, illetve konkrétan a különválás-különköltözés rítusai (nem feltétlenül egyszeri tettek, gyakran fokozatos lépések egymásutánja). Az előbb említett komplex motivációk ugyanakkor a további, minőségileg és tartalmilag módosult, új szabályokkal kijelölt együttélést, egy fedél alatt maradást is szorgalmazhatták, illetve elősegíthették: abban az esetben, ha anyagilag megterhelő lett volna a különköltözés, a lakás közösen is használhatónak bizonyult, megoldható volt pl. a külön hálóhely. Fontos megemlíteni, hogy az alkalmi vagy végleges különélésnek (a folyamat során) többször is változhattak a jelentései. Ahogy előfordult az is, hogy mind a felek, mind a gyerekeik, a család és barátok, illetve az esetlegesen megjelenő új szerelemek szituációfüggően, különféleképpen értelmezték a különköltözéssel / vagy

³³ Tanács egy válást tervező terhes nőnek, Facebook, hiteltanácsadó csoport, 2021.

³⁴ Facebook, hiteltanácsadó csoport, 2020.

a továbbfolytatott együttéléssel együttjáró folyamatot és eseményeket. A különválás és a különélés mindezzel együtt alkalmanként olyan tényleges liminalitást jelentett, amely az érintettek későbbi döntéseivel összefüggésben többféle továbblépési lehetőséget biztosított – újrakezdés, a házasság folytatása, újonnan költözés; vagy akár az újabb kapcsolat, különválás véglegesítése –, de jelenthetett valódi „rituális” lezárást, valódi „befejezett” átmenetet is. Ez utóbbi esetben a különköltözés a kapcsolat végének igazi rítusaként is értelmeződött – a költözés előkészítése és kivitelezése során, vagy akár retrospektív módon is; és megvalósulhatott tényleges, materiális és/vagy érzelmi átmenetként.

Fontos szempont továbbá az is, hogy a különköltözés „rítusa” milyen egyéb gyakorlati események sorát indította el. Ilyen lehetett: a javak, ingóságok elosztása, közös tárgyak megsemmisítése, esetleg elrejtése, az eredeti lakóhelyről való hivatalos kijelentkezés, új otthon kialakítása és birtokbavétele. A közös tárgyak, illetve a házasságot reprezentáló közös emlékek és emléktárgyak megsemmisítésére, illetve „eltemetésére”, elcsomagolására is szép számmal találhatunk példákat: esküvői fotóalbumok, az egykori esküvői ceremónia (homok, folyadék, gyertya stb.) kellékei kerülnek ilyenkor kidobásra, vagy valamiféle félreeső helyre (dobozba, padlásra, a szekrény mélyére). Ezek lehetnek egyéni és közös akciók eredményei is. A különköltözés tényét tehát gyakran „igazi” válásként interpretálják, megint máskor a válás késleltetéseként, a döntések elhalasztásaként értelmezik. Mindkét narratív reprezentáció hasznos, érzelmileg kielégítő, megnyugtató, ugyanakkor problémás is lehet, mert pl. a lezáratlanság érzését biztosítja. A házasság lezárásáról – akárcsak a házasságkötés jelentéseiről – tehát sokan, sokféleképpen gondolkodtak.

A különválás, illetve a külön töltött időszak hosszát a már elindított, hivatalos válási eljárás hossza is kijelölte. Lényeges szempont tehát, hogy az érintettek mikor, mennyi gondolkodás után indítják el, elindítják-e egyáltalán a hivatalos válópert (bontópert és a vagyoneosztást). Ezt az aktust, a válási papírok kitöltését, aláírását és postázását (a kereset beadását) szintén gyakran rítusként (valami lezárásaként és valami kezdeteként) értelmezték. Az ilyenkor jellemzően írásban és szóban folytatott kommunikációs és egyben ritualizációs aktust gyakran egyéb nem-textuális gyakorlatok (áldomásívás, koccintás, kézfogás) is kísérték. A válási folyamat hosszára kihat továbbá az is, hogy van-e közös kiskorú gyermek, házasság alatt szerzett közös vagyon. Ezek híján, főként házassági szerződés birtokában a hivatalos válás viszonylag gyorsan, néhány hónap előkészítés után, egy pár perces hivatalos procedúra által egy körben véghez is vihető. Ahogy maga a polgári ceremónia is pár perces jogi rítus (kicsi esküvők esetében ez maga a házasságkötés), a hivatalos bontóper során is rövid idő alatt szűnik meg jogilag az, ami korábban szintén gyorsan jött létre (mind a két „rítus” díja, illetve, extrák nélkül kb. ugyanannyi). Viszont az előbbi esetben (közös gyermek és vagyon), pláne ha nincs közös megegyezés, a válás hosszú, többkörös bírósági perek sorozataként haladhat a cél, a vég rítusai felé. Ezekben az esetekben mind a hosszú procedúra, mind az ügyvédek bevonása, mind a bíróság mint hivatalos szerv, mind a vallomástétel kényszere a házasságkötési rítus inverzeként is interpretálódott: tortúraként, büntetés-ként, pellengérré állításként is értelmezték. Megint máskor a valódi átmenet – egy „par

excellence” átmeneti (jogi) rítus – ígéretét hordozta: miszerint a lélektani, materiális, státuszbeli és jogi változásokért meg kell dolgozni, ez megterhelő, de garantálja a változást, az igazi lezárást, és az újrakezdés reményét. Az általam vizsgált online fórumokon gyakran felmerültek a válás hosszával, illetve ennek lélektani hatásaival kapcsolatos kérdések: A válás mennyi ideig tart, milyen lépései vannak, mennyire megterhelő, hogyan lehet lelkileg kibírni, érzelmileg valóban lezárja-e a kapcsolatot, mit érzünk utána, mit jelent stb.? Tehát az általam vizsgált online felületeken és a kérdőíveimben a válást a megvalósult ritualizáció alatt és után többféleképpen értelmezték, illetve különböző rituális elemeket is elkülönítették: ilyenek voltak maguk a peres eljárások, az ezekre való felkészülés, az ezeket követő állapotok, majd a válás kimondása utáni lezáró, beépítő rítusok sokasága. Ilyen az elcsendesedés, ritkán hangos-halk, családi-baráti vagy magányos ünneplés, online felületeken hírül adott posztok (pl. „szabad vagyok”, „végre vége”), illetve további jogi és szimbolikus lépések (pl. névcsere, gyűrű levétele stb.), egyedülállóság megélése, új párkapcsolat keresése, ismerkedés stb.

Kanyarodjunk vissza egy pillanat erejéig a jogi procedúrát követő ünneplési gyakorlatokra! Számos példát találtam ugyanis a magányos és társas csendes ünneplésekre: *„Hát én a válásomnál is bontottam pezsgőt, nem volt elsunnyogva se mert nem ment az annyira simán, hogy bemegyünk és elválunk es slussz.”*; *„Alig vártam hogy elváljak es 12 évig mindent megtettem, hogy hátha változtatható a kapcsolat. Mikor végre elváltam a barátaimmal megünnepeltem.”*³⁵ Itt csak röviden utalnék arra, hogy a Nyugat-Európában és Japánban napjainkra különösen népszerűvé vált, családi-baráti körben megrendezett *válási ceremóniák* és *válási partik* Magyarországon még nem tudtak új normává, „divattá” válni, pedig különféle újságcikkek, párterapeuták rendszeresen írnak ezekről a rendezvényekről. Az ok, amiért nem adaptálódott még ez a minta, véleményem szerint a következő lehet. Immáron nem szégyen, hanem társadalmilag elfogadott a válás, ugyanakkor az érintettek számára mégiscsak egyfajta bukást is jelent. Míg a házasságkötés a párkapcsolati siker és boldogság ünnepe is, a válás inkább a párkapcsolati sikertelenségé. Bár egyre erősebb az a narratíva, miszerint szintén egyfajta siker, ha új alapokra merjük helyezni az életünket, képesek vagyunk lezárni valamit, ami már nem jól működött és nem lehetett megjavítani: *„Vannak olyan házasságok, amikor a válást is meg kéne ünnepelni egy válóbulival, és kaphatnának ott is ajándékot az új boldog élet reményében”*,³⁶ ugyanakkor markánsabb a gyász és veszteség, vagy a megélt öröm egyfajta büntudattal való kevertsége:

*„Persze a boldogságunkat reflexszerűen világgá kürtöljük, de a bukásunkról nem szívesen beszélünk. Ez tök normális. Viszont egy papír miatt együtt lenni vagy gyerek miatt nem az!”; „Szerintem ez mindenkinek magánügye. Az, hogy ezt az ember nem ünnepli? Hát egy válás mindkét fél kudarca valamilyen szinten. Nekem az első válásom kifejezett megkönnyebbülés volt.”*³⁷

³⁵ Zárt Facebook-csoport, 2020.

³⁶ Zárt Facebook-csoport, 2020.

³⁷ Zárt Facebook-csoport, 2020.

Végül röviden szót ejtek a Magyarországon (legalábbis a vizsgált időszakban) viszonylag ritka egyházi bontóperokról is (erre csupán a római katolikus hívek esetében van szükség, illetve mindazoknak, akik katolikus templomi esküvőt terveznek – utóbbiak közé sorolva azokat is, akik korábban protestáns rítus szerint kötöttek házasságot).³⁸ Erre az egyházi rítusra, s egyben jogi-spirituális lépésre a következő esetekben volt szükség: szívbeli szándék, illetve az egyházi házasságkötési rítus igénye újráházasodás esetén. Abban az esetben, ha az újráházasodást tervező pár, illetve a pár egyik tagja, családja egyházi esküvőt szeretne, és már az egyik vagy mindkét félnek volt egyházi házassága, akkor a következő lehetőségekkel számolhatnak. Protestáns szertartás szerint esküsznek meg, vagy elindítják a korábbi házasság(uk) érvénytelenítését.

„Második házasságra a barátnőmmel úgy került sor, hogy ő áttért katolikus vallásról református vallásra (bérmálkozni kellett) és minden további nélkül összeadták őket református templomban.”³⁹

„[Ti. érvénytelenítést kezdeményeznek – B. J.] pl. éretlenségre hivatkozva. Bizonyítani kell, hogy a házasság megkötésekor egyik fél sem volt felkészülve a házasság rendeltetésének betöltésére, mert nem voltak a szeretetben érettek. Ez hosszú és fárasztó procedúra. Az eljárást a helyi plébánián kell kezdeni, a plébános pedig küldi feljebb az ügyet. Egy ilyen per időtartama minimum két év. (Én is elkezdtem valamikor, bár nem házasság miatt, hanem csak szívügyileg.)”⁴⁰

A kutatás során megismert példák közül egy esetet emelek ki részletesebben. A kiválasztott példa nem pusztán az egyházi válás érvénytelenítését, a tulajdonképpeni egyházi válási rítus menetét és módját (és korlátozott lehetőségeit, hátráltató körülményeit és motívációit) mutatja be, hanem alapvetően a válási, valamint (a megelőző és az új, tervezett) házasságkötési rítusok lehetséges összefüggéseire is rámutat. Tulajdonképpen arra, ahogy azt már több ízben hangsúlyoztam, hogy a vizsgált időszakban (magas válási és házasodási, illetve újráházasodási ráta) a válásokat gyakran az újabb házasságkötés mo-

³⁸ Az egyházi válás, egyházi bontóper és a polgári válás történeti összefüggéseire és változásaira itt most nem tudok kitérni. De nagyon röviden a lényeg a következő: Magyarországon a „családjog” a XIX. század végéig az egyházhoz tartozott, az egyház kötötte a törvényes házasságokat, az egyház anyakönyvezte a gyermekszületéseket és a halálózást is. Válásra csak igen ritka esetben, és főleg a magasabb társadalmi rangú osztályokban került sor. 1894-ben vezették be a polgári házasságot, ez magával hozta, hogy a válás jogát is mindenkire kiterjesztették, persze ehhez a bíróság előtt kellett bizonyítani a házasságtörést, a házastárs szándékos elhagyását (az elfogadott indokok köre folyamatosan bővült és változott). Napjainkban a válást a polgári bíróság előtt, a kanonikus házasság érvénytelenségét az egyházi bíró előtt nyújtják be. A polgári válás iránti kérelemhez nem szükséges okokat megnevezni, elegendő az egyik házastárs akarata. Ahhoz, hogy a katolikus házasság semmisségét kérhessük, szükség van az okok felvetésére. Míg a katolikus egyház szerint a házasság szentség, ezért a válást nem ismeri el és nem engedi az újráházasodást sem, addig a protestáns teológia szerint a házasság nem szentség, lehetséges az újráházasodás.

³⁹ Zárt Facebook-csoport, 2021.

⁴⁰ Zárt Facebook-csoport, 2020.

tivációja is meghatározta. Mindebből is következik, hogy a rítusok egymásra is hatással voltak, egymást is feltételezték!

2021-ben az egyik általam vizsgált esküvőszervező csoportban panaszos kérdést intézett egy menyasszony a menyasszonytársak és az esküvői szolgáltatók felé. Vészesen közeledett a házasságkötése dátuma. A tervezett házasságkötés a következő rítusokat foglalta volna magában: hivatalos esküvő szűk családi körben (mikroesküvő kicsi lakodalommal, vacsorával); a tágabb rokonság és barátok felé pedig az egyházi esküvő lett volna a nyitott, nyilvános rítus. Ugyanakkor a vőlegény jogi értelemben „volt”, egyházi értelemben „jelenlegi” felesége a poszt szerint lehetetlenné tette, lassította az egyházi válást. Ezért egyre biztosabbnak látszott, hogy már nem lesz megvalósítható a vágyott egyházi házasságkötés. *„Mit csináljak azokkal, akiket csak az egyházi (budapesti) szertartásra akartam meghívni? Nem rángathatok ki az embereket [ti. vidékre – B. J.] egy 20-30 perces polgári szertartásra, és a vacsira meg bulira pedig nem hivatalosak... Már órák óta csak sírok...”*⁴¹ A menyasszonytársak a következő javaslatokkal álltak elő: rendezzenek *álpolgári, megerősítő szertartást* (valamilyen szent és vagy szép helyen), és arra hívják meg a nagyobb vendégsereget: *„Próbálj keríteni egy szép templomromot, vagy egy szép szabadteret és egy ceremónia mester vagy jó barát csinál egy szép szertartást.”* Ahogy felmerült az is, hogy a megerősítő szertartást rendezzék meg a lakodalom helyszínén, és a hivatalos polgárit tegyék nyilvánossá a városban: *„Mi lenne ha a polgári szerveznék át a templomi környékére? [Vidéken – B. J.] pedig akkor szertartás nem lenne, maximum csináltak egy homokszórást”*. Felmerült továbbá a más, protestáns felekezetben kötött házasság lehetősége is: *„Másik alternatíva pedig másik felekezet és más templomban lesz a szertartás.”*⁴² A katolikus esküvői szertartás végül megghiúsult, s mindez visszahatott a tervezett egyházi válási-érvénytelenítési folyamatra is; mivel a megvalósult házasságkötés után immáron nem volt szükség az egyházi „válásra”, így annak tervezése abbamaradt.

Konklúzió – Kollektív pezsgés és reziliencia a pandémia alatt

Mit láthattunk tehát? Eredményeim azt mutatják, hogy a pandémia alatti válási és házasságkötési rítusokkal kapcsolatos kollektív innovatív kísérletek, újraértelmezések az egyéni ambíciók és elképzelések megvalósításának eszközei voltak. Az emberek nem pusztán elhalasztották vagy éppen megtartották a házasságkötéseiket, így vagy úgy döntöttek a válásuk felől, hanem nagyon is taktikusan gondolkodtak. A megváltozott körülmények ellenére, vagy inkább ezek mellett is igyekeztek ragaszkodni az „eredeti” elképzeléseikhez, vagy éppen bizonyos elvárásaikról lemondva, helyettük újakat kijelölve újraterveztek, átszerveztek, és új, megfelelő, „igazi” rítusokat „alkottak”. Ahogy a korábbi társadalmi struktúrák, normák, társadalmi szerepek, ideálok és rítusok ideiglenesen érvényességüket veszítették, új normák, ideológiák és régi-új rítusok, újabb struktúrák kerültek forgalomba.

⁴¹ Zárt Facebook-csoport, 2021.

⁴² Zárt Facebook-csoport, 2021.

Mik is ezek a régi-új struktúrák, s miként függenek össze a házasságkötés és a válás régi-új rítusai és értelmezései? Míg a közvélemény, és sokáig a tudományos diskurzusok is a romló válási statisztika alapján, illetve a házasságot történetileg szabályozó társadalmi normák gyengüléséből (ti. individualizáció), valamint az élettársi kapcsolatok számának emelkedéséből a házasság intézményjelleg-vesztésére következtettek (lásd CHERLIN, 2004; LAUER – YODANIS, 2010), magam úgy látom, hogy a válási és a különféle házasságvégi rítusok (főként a jogi rítusok) megrendezésének (egyre erősebb) igénye egyben jelzi azt is, hogy a házasság és a házasságkötés mégiscsak jelent(ett vagy éppen újra jelent) valamit. Amit (átmeneti és egyéb) rítusokkal lehet csak bontani, azt csakis (átmeneti és egyéb) rítusokkal lehet létrehozni, „szentesíteni”. Másrészt azt is láthattuk, hogy a törvényes, jogi házasságvégi rítusokra gyakran csak késleltetve kerül sor, és a hivatalos válást elsősorban a rendkívüli-egyedi körülmények (pl. újraházasodás, terhesség) sürgetik. A nem „hivatalos” kapcsolatvégi rítusok nem csupán átmenetet, hanem sok minden mást is jelentenek. Láthattuk, mindez igaz a házasságkötési rítusokra is. A válási és házasságkötési rítusok tehát akár mindent, vagy éppen semmit sem jelentenek, s úgy látom, jelentéseikben és funkcióikban (főként egyéni szinten) többszörösen áthatják egymást. Csupán nézőpont kérdése, hogy melyiket észleljük éppen: de amíg lesz házasság, lesz válás is, s ha lesz válás, egészen biztosan lesz házasság és házasságkötés. Cherlin 2010-es *The Marriage-Go-Round* című írásában az amerikai párkapcsolatokra jellemző ciklikusságot (több rövid és hosszútávú kapcsolat, illetve egyedülállóság ismétlődése, gyakori válások, házasság és újraházasodás) – „*a párkapcsolatok körhintáját*” – két egymásnak ellentmondó kulturális eszmény, a házasság és az individualizmus együttes elfogadásából eredezteti (CHERLIN, 2010). Esetünkben nem pont erről van szó, de annyi bizonyos, hogy a két eszmény, illetőleg a házassághoz, házasságkötési és házasságvégi rítusokhoz és intézményekhez kulturálisan hozzárendelt értékek között (tulajdonképpen a barkácsolások eredményeként) egyre kisebb a feszültség és az ellentmondás.

Amellett érvelek, hogy ezek a járványhelyzet alatti bizonytalanság, nehéz tervezhetőség, korlátozások és a kormányzati támogatások okozta paradox helyzetben megvalósult közösségi és egyéni barkácsolási gyakorlatok egyrészt valóban az egyéni és közösségi/kollektív reziliencia sajátos példáinak tekinthetők, és egyben az újabb kihívásokhoz, nehézségekhez való alkalmazkodás sikeres stratégiáiként, az érdekek és személyes vágyak megvalósításaiként és finomhangolásaiként is értelmezhetők – amennyiben a régi értékek és normák közötti lavírozásról beszélünk –, másrészt a kollektív pezsgés gyakorlataiként is felfoghatók – amennyiben az újabb innovációk mellett kívánunk érvelni. Véleményem szerint a két fogalom együttesen magyarázza a pandémia alatti magas válási rátát, és a kiugróan magas házasságkötéseket.⁴³ Mindez egyben felhívhatja a figyelmünket a hagyomány és az újítás közötti tétovázó hasadék elméleti áthidalásának a szükségességére is, arra, hogy a különféle innovációs és hagyománykonstitúciós gya-

⁴³ Lásd erről még Colin Barker *Empowerment and Resistance: 'Collective Effervescence' and other Accounts* című írását (BARKER, 1999), illetve Stephen Reicher és Linda Bauld *From the 'fragile rationalist' to 'collective resilience': what human psychology has taught us about the COVID-19 pandemic and what the COVID-19 pandemic has taught us about human psychology* című írását (REICHER – BAULD, 2021).

korlatok egymástól nem elválaszthatók. Reziliencia szükséges a régi gyakorlatok és értékek, de egyben az új rítusok és ideológiák elfogadásához is.

Irodalom

BARKER, Colin

- 1999 Empowerment and Resistance: 'Collective Effervescence' and other Accounts. In: BAGGULEY, P. – HEARN, J. (eds): *Transforming Politics. Explorations in Sociology*. 11–31. London, Palgrave Macmillan.

CARSTEN, Janet et al.

- 2021 *Marriage in Past, Present and Future Tense*. London, UCL Press.

CHERLIN, Andrew J.

- 2004 The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66, 4, 848–861. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00058.x>
2010 *The Marriage-Go-Round: The State of Marriage and the Family in America Today*. New York, Vintage Books.

ČINČALA, Petr

- 2020 European Adventist Ways of Reaching Secular People for Christ. In: HÖSCHELE, Stefan – WOGU, Chigemezi N. (eds.): *Contours of European Adventism: Issues in the History of the Denomination on the Old Continent*. 99–110. Norderstedt, Theologische Hochschule Friedensau.

DOMOKOS Andrea

- 2021 Az erőszak megnövekedése pandémia idején. *Glossa Iuridica*, 8, 75–85.

DURKHEIM, Emil

- 1915 *The Elementary Forms of the Religious Life: A Study in Religious Sociology*. London, Macmillan.

HERMANOWICZ, Joseph C. – MORGAN, Harriet P.

- 1999 Ritualizing the Routine: Collective Identity Affirmation. *Sociological Forum*, 14, 2, 197–214.

HIDAS Zoltán

- 2018 A csoport színeváltozása: Émile Durkheim társadalomvallásáról. *Vallástudományi Szemle*, 14, 2, 30–45.

JOHNSON, Christopher

- 2012 Bricoleur and Bricolage: From Metaphor to Universal Concept. *Paragraph*, 35, 3, 355–372. <https://doi.org/10.3366/para.2012.0064>

KURNOSOV, Dmitry – VÁRFOLOMEEVA, Anna

- 2020 Constructing the Not-So-New Normal: Ambiguity and Familiarity in Governmental Regulations of Intimacies during the Pandemic. *Anthropology in Action*, 27, 2. <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aia/27/2/aia270204.xml> (letöltés ideje: 2023. február 23.)

LAUER, Sean – YODANIS, Carrie

- 2010 The deinstitutionalization of marriage revisited: A new institutional approach to marriage. *Journal of Family Theory & Review*, 2, 1, 58–72. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2010.00039.x>

LÉVI-STRAUSS, Claude

1996 [1962] *The Savage Mind*. Oxford, Oxford University Press.

MALCHIODI, Cathy

2021 Please Don't Take My Collective Effervescence Away: Synchrony and entrainment are key rhythmic factors in health and well-being. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/arts-and-health/202108/please-don-t-take-my-collective-effervescence-away> (letöltés ideje: 2023. április 19.)

MÁTHÉ TÓTH András

2012 Durkheim és a kollektív pezségés. A Vallási élet elemi formáinak 100. évfordulójára. [gttp://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=17661](http://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=17661) (letöltés ideje: 2023. március 11.)

REICHER, S. – BAULD, L.

2021 From the 'Fragile Rationalist' to 'Collective Resilience': What Human Psychology Has Taught Us about the Covid-19 Pandemic and What the Covid-19 Pandemic Has Taught Us about Human Psychology. *Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, 51, 1, 12–19. <https://doi.org/10.4997/jrcpe.2021.236>

PANTER-BRICK, Catherine

2015 Culture and Resilience: Next Steps for Theory and Practice. In: THERON, Linda C. – LIEBENBERG, Linda – UNGAR, Michael (eds.): *Youth Resilience and Culture: Commonalities and Complexities*. (Cross-Cultural Advancements in Positive Psychology 11.) 233–244. Dordrecht, Springer.

PIZARRO, José J. – ZUMETA, Larraitz N. – BOUCHAT, Pierre – WŁODARCZYK, Anna – RIMÉ, Bernard – BASABE, Nekane – AMUTIO, Alberto – PÁEZ, Darío

2022 Emotional processes, collective behavior, and social movements: A meta-analytic review of collective effervescence outcomes during collective gatherings and demonstrations. *Front Psychol*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.974683>

PROBERT, Rebecca – PYWELL, Stephanie

2021 Love in the time of Covid-19: a case-study of the complex laws governing weddings. *Legal Studies*, 41, 676–692. <https://doi.org/10.1017/LST.2021.17>

JUDIT BALATONYI

RESILIENCE AND RITE: CASES OF MARRIAGE AND END-OF-RELATIONSHIP RITES / DIVORCES DURING THE PANDEMIC

According to demographic reports, while the marriage rate dropped significantly worldwide during the pandemic, in Hungary, despite the difficulties, not only did the number of marriages not decrease, they even increased. But not only great loves found fulfillment, the number of divorces also increased. What might be the reason for this? Is there a connection between the two phenomena? The marriage „fever” during

the pandemic and the increase in the number of divorces were the direct and indirect consequence of the pandemic and the recently introduced family loans. The popularity of marriage and, at the same time, the increasing divorce rate, and especially the social criticisms and crisis discourses related to it, have triggered various reflections on the part of those looking to get married. Engaged couples and newlyweds, reflecting on their own marriages, began to formulate and circulate plural responses and opinions, with common patterns, about the reasons for their marriages and what divorce means to them. Through reinterpretations and innovations, they have taken concrete steps towards realization and ritualization. One of the main leitmotifs of the attempts to reinterpret the meaning of marriage concerned the duration of marriage, the issue of divorce, and the ideals of individualization and conservatism. In my paper, I describe the marriage and divorce – or rather end-of-relationship – rites during the pandemic, based on the findings of my digital anthropological research (online questionnaires, digital ethnography, and in-depth interviews) conducted between 2019 and 2022. My main question is to what extent these practices of reinterpretation and ritualization, observed both at the community and individual level, can be interpreted as instances of community resilience.

Keywords: divorce, marriage, ritualization, Covid-19 pandemic